

The Sixth Conference on Human Resources Development

ششمین
کنفرانس
توسعه
منابع
انسانی

موسسه مطالعات بهره‌وری و منابع انسانی

سازمان گسترش و نوسازی منابع ایران

www.IPHRD.org

Institute for Productivity and Human Resource Development

۱۱ و ۱۲ مرداد ۸۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تئوری مدیریت معنوی بر مبنای نهج البلاغه: رویکرد تئوری داده - بنیاد

دکتر سنجر سلاجقه

عضو هیئت علمی گروه مدیریت دانشگاه آزاد کرمان

نیما نوراللهی

دانشجوی دکتری مدیریت دانشگاه آزاد علوم تحقیقات کرمان

مقدمه

در این پژوهش به دلیل آنکه از استراتژی تئوری داده-بنیاد استفاده گردید، مدل مفهومی و فرضیه تدوین نگردیدند.

در این تحقیق، علاوه بر احصا نکات کلیدی از خطبه ها، نامه ها و حکمت های نهج البلاغه، برای هر نکته یک کد معین گردید. سپس با مقایسه کدها، چند مفهوم که اشاره به یک جنبه مشترک پدیده معنویت از نگاه نهج البلاغه داشتند، شناسایی شد.

هدف.

هدف این مقاله، ایجاد نوعی تئوری دارای ماهیت واقعی از مدیریت معنوی است که فرایندهای مدیریت اسلامی را از نگاه نهج البلاغه به عنوان یک منبع غنی از شیوه حکومت علوی و با استفاده از روش تحقیق معتبر در پژوهش های کیفی یعنی استراتژی تئوری داده - بنیاد، توصیف نماید.

نگاه تئوریک به معنویت سازمانی و تئوری های مدیریت

رویکردهای موجود به معنویت سازمانی

دیدگاه درونگرا: معنویت مفهومی است که از درون افراد نشأت می گیرد. یکی از ویژگی های

اصلی این دیدگاه این اعتقاد است که معنویت چیزی ورای قوانین مذهب است.

دیدگاه مذهبی: معنویت مترادف با مذهبی بودن است، ویژگیهای معنویت در واقع نشأت گرفته از مذهبی است که افراد دارند.

دیدگاه اگزستانسیالیست: این دیدگاه بیشترین ارتباط را با جستجوی معنوی و هویت در محیط کار داراست. افراد در محیط کار به دنبال یافتن پاسخ به سئوالاتی هستند که مهمترین آنها عبارتست از: چرا من این کار را انجام می دهم؟ معنی این کار چیست؟ این کار مرا به کجا می رساند؟ آیا دلیلی برای وجود من و نیز سازمان وجود دارد؟ فقدان معنی در محیط کار منجر به از خودبیگانگی کارکنان شده و نهایتاً باعث کاهش بهره وری و عملکرد افراد و سازمان می شود.

جایگاه معنویت در تئوری های سازمان و مدیریت

ایدئولوژی بهبود صنعتی: دوره بهبود صنعتی بر مبنای این اعتقاد شکل گرفت که توسعه صنعت بستگی به کیفیت اخلاقی کارکنان دارد. رویکرد عمده در این زمان بهره گیری از توان و قابلیت های مذهبی بود.

ایدئولوژی مدیریت علمی: مدیریت علمی نحوه طراحی کار بود که عملکرد کارکنان را تغییر می داد و نه اصول مذهبی.

ایدئولوژی روابط انسانی و انسان اجتماعی: برخی از مسائل انسانی باعث به وجود آمدن جنبش روابط انسانی گردید. با این حال مولفه های معنویت در این مکتب به چشم می خورد: تعلق، خودشناسی، معنی یافتن در سازمان و غیره.

ایدئولوژی خردگرایی سیستمی و انسان شناختی: کارکنان به عنوان موجودات پیچیده ای در نظر گرفته می شدند که محاسبه گر هستند و می بایست رفتارشان با ویژگی های موقعیت تطبیق پیدا کند.

ایدئولوژی فرهنگ و کیفیت سازمانی و عضو: ظهور این ایدئولوژی از یک سو نتیجه موفقیت جهانی بسیاری از شرکتهای ژاپنی و سوی دیگر پیامد توجه عمومی بسیاری بود که به فرهنگ به عنوان یک ابزار مدیریتی شکل گرفته بود.

روش شناسی پژوهش

گلاسر و استراوس (Glaser & Strauss) [12] برای نخستین بار، رویکرد یا استراتژی تئوری داده - بنیاد را به جامعه علمی معرفی کردند. هدف این استراتژی، عبور از رویکرد قیاسی (Deductive Approach) و رسیدن به رویکرد استقرایی (Inductive Approach) در پژوهش بود. ویژگی اصلی و مهم تئوری داده - بنیاد، تاکید بر بررسی دقیق داده های جمع آوری شده بصورت تجربی بجای تمرکز بر بررسی ادبیات تحقیق جهت ارائه تئوری است [12، 13]. هدف غایی این استراتژی، ارائه تبیین های جامع تئوریک در مورد یک پدیده خاص است

گردآوری داده ها

در ابتدای پژوهش، محقق اقدام به کدگذاری باز (Open Coding) نمود؛ کدگذاری در استراتژی تئوری داده-بنیاد، شکلی است از تحلیل محتوا (Content Analysis) که در پی یافتن و مفهوم سازی موضوعات قابل بحثی (Issues) است که در میان انبوه داده های اطلاعاتی وجود دارند. در واقع، پژوهشگر در خلال تحلیل یک خطبه، نامه و حکمت به این نکته پی خواهد برد که امام علی (ع) در هنگام صحبت های خود از کلمات و عباراتی استفاده می کند که موضوعات قابل بحثی را در مورد پدیده مورد بررسی برجسته می سازد.

نمونه‌گیری

انتخاب خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها جهت انجام تحقیق، بر مبنای نمونه برداری تئوریک که در استراتژی تئوری داده- بنیاد معمول می‌باشد، انجام شده است. نمونه برداری تئوریک عبارت است از، "گردآوری داده‌ها بر اساس مفاهیم شکل دهنده تئوری اولیه صورت می‌گیرد و بر مقایسه کردن استوار است که هدف آن، بهینه ساختن مفاهیم شکل دهنده تئوری نهایی است و تلاش می‌کند به مفاهیم استحکام بیشتری ببخشد."

مراحل انجام پژوهش

1- کد گذاری نکات کلیدی

2- شکل گیری مفاهیم

3- مقوله ها

4- شکل گیری تئوری مدیریت معنوی از نگاه نهج البلاغه

کد گذاری نکات کلیدی

در این نوع کد گذاری جدولی ترسیم می شود. این جدول دارای سه ستون است. در ستون نخست، علامت اختصاری (شماره خطبه، نامه و حکمت) قید می شود. در ستون میانی، نکات کلیدی و در ستون سمت چپ کدهای هر نکته کلیدی درج می گردد.

همان طور که در بخش روش شناسی ذکر گردید، منبع گردآوری داده ها در این تحقیق نهج البلاغه می باشد. در جدول 1، خطبه هایی از نهج البلاغه که بیشتر بروی مباحث مربوط به مدیریت و کشورداری و ویژگی های حاکمان و مدیران تمرکز و توجه داشته اند، مطرح و مورد بررسی و کد گذاری باز قرار گرفته اند

جدول 1. نکات کلیدی و کدها از خطبه های نهج البلاغه

کد	نکات کلیدی	نشانه
ایمان به خدا، اعتقاد به توحید، اعتقاد به نبوت، اعتقاد به امامت، قران محوری، اعتقاد به معاد، اعتقاد به عدل الهی	سپاس خداوندی را که سخنوران از ستودن او عاجزند، و حسابگران از شمارش نعمت های او ناتوان ... تا این که خدای سبحان، برای وفای به وعده خود، و کامل گردانیدن دوران نبوت، حضرت محمد(ص) را مبعوث کرد، ... رسول گرامی اسلام در میان شما مردم جانشینانی برگزید که تمام پیامبران گذشته برای امت های خود برگزیدند، زیرا آنها هرگز انسان ها را سرگردان رها نکردند و ...	خطبه 3
آینده کاوی، ایستادگی در راه حق، استراتژی سکوت (مدیریت اقتضایی)	پیوسته پیمان شکنی شما را می پاییدم، و نشان فریفتگی را در چهره هایتان می دیدم. راه دینداران را می پیمودید، و آن نبودید که می نمودید. به صفای باطن، درون شما را می خواندم، و بر شما حکم ظاهر می راندم، بر راه حق ایستادم، و آن را از گمراهی جدا کردم، و به شما نشان دادم. حالی که می پویدید، و راهنمایی نمی دیدند، چاه می کنید، و به آبی نمی رسیدید.	خطبه 4
پرهیز از شتابزدگی در امور، آینده نگری، عاقبت اندیشی دوری از تفاخر، اجتماع گرایی، یاد مرگ، تقوای الهی	- مردم! امواج فتنه ها را با کشتی های نجات درهم شکنید و از خودستایی به و به تبار خویش نازیدن دست بکشید و از تفاخر و بزرگی فروختن به یکدیگر کنار شوید. [دو کس راه صحیح پیمودند] آن کس که با داشتن یار و یاور و امکانات به پاخاست و پیروز شد، آن کس که با نداشتن نیروی کافی کناره گرفت و مردم را راحت ساخت. طعمه دنیا چون آبی است گندیده و لقمه ای است گلوگیر. آن که میوه را نارسیده چیند، همچون کشاورزی است که زمین دیگری را برای کشت برگزید. - و آنکه میوه را نارسیده چیند، همچون کشاورزی است که زمین دیگری را برای کشت گزیند. اگر سخن گویم، گویند بر حکومت حریص است، و اگر خاموش بنشینم، گویند از مرگ هراسان است. هرگز! من و از مرگ ترسیدن؟! پس از آن همه ستیزه و جنگیدن؟! به خدا سوگند، علاقه فرزند ابوطالب به مرگ بیش از علاقه کودک به پستان مادر است. [این گمان ها درباره من باطل است] بلکه علم مکنونی را در من فرانهاده اند که اگر بدان دم زنم، [به یقین هراسناک خواهید شد] چون طناب دلوی که به سرعت در چاه عمیق روان است، مضطرب خواهید شد.	خطبه 5

جدول 2. نکات کلیدی و کدها از نامه های نهج البلاغه

کد	نکات کلیدی	نشانگر
پرهیز از ستم‌کاری، تأکید بر نفی استیثار، آخرت‌گرایی	تو را نرسد که به استبداد و دلخواه در میان مردم رفتار کنی و بدون دستوری به کاری دشوار درآیی. و در دست تو مالی از مال‌های خدای عزو جل است، و تو خزانه‌دار آنی تا آن را به من بسپاری.	نامه 5
رعایت سلسله مراتب فرماندهی	من مالک اشتر پسر حارث را بر شما و سپاه‌یانی که در فرمان شماست، امیر کردم. گفته‌ام او را بشنوید و از وی فرمان برید؛ او را چون زره و سپر نگهبان خود کنید که مالک را نه سستی است و نه لغزش، و نه کندی کند آنجا که شتاب باید، و نه شتاب گیرد آنجا که کندی شاید.	نامه 13
نیکی در رفتار با مردم، کسب اطلاع از کارهای استانداران، مدارا با زیر دستان، انجام وظایف محوله	بدان که بصره امروز جایگاه شیطان و گشتزار فتنه هاست. با مردم آن به نیکی رفتار کن. بد رفتاری تو را با قبیله بنی تمیم و خشونت با آنها را به من گزارش دادند. همانا آنها با ما پیوند خویشاوندی، و قرابت و نزدیکی دارند که صله رحم و پیوند با آنان پاداش، و گسستن پیوند با آنان کیفر الهی دارد، پس مدارا کن ای ابوالعباس. سعی کن تا خوش بینی من نسبت به شما استوار باشد، و نظرم دگرگون نشود.	نامه 18
تقوای الهی، مهربانی با مردم راستگویی، حضور در بین مردم، دوری از سلطه‌گری، فراهم کردن فرصت مجدد برای افراد	با تقوا و احساس مسئولیت در برابر خداوند یگانه و بی‌همتا، حرکت کن؛ مسلمانی را مترسان! و بر سرزمین او اگر راضی نباشد مگذر! و بیش از حق خدا از مال وی نستان! چون به قبیله رسی، بر سر آب آن فرود آی و به خانه‌هایشان وارد مشو! پس آهسته و آرام به سوی ایشان برو، تا به میان آنان رسی، سلامشان کن و در اظهار تحیت کوتاهی مکن! سپس بگو: بندگان خدا، آیا در مال‌های شما حقی است تا آن را به ولی او بپردازید؟ اگر کسی گفت: نه! معترض او مشو؛ و اگر کسی گفت: آری! با او برو، بی آنکه او را بترسانی یا بیمش دهی، یا بر او سخت‌گیری یا کار را بر او سخت‌گردانی! آنچه از زر یا سیم به تو دهد، بگیر؛ و اگر او را گاو و گوسفند و شترهاست، بی رخصت و اجازه او میان آنها مرو که بیشتر آن رمه از آن اوست؛ و آنگاه که به رمه رسیدی، همچون کسی به میانشان مرو که بر رمه تسلط و چیرگی دارد یا در پی آن است که آنها را بیازارد؛ و چارپایان را از جای مگریزان و مترسان، و با صاحب آن رمه در گرفتن حق خدا بدر رفتاری مکن.	نامه 25

جدول 3. نکات کلیدی و کدها از حکمت های نهج البلاغه

کد	نکات کلیدی	نشانگر
پرهیز از سستی در امور، استفاده از فرصت‌ها	فرصت‌ها همچون عبور ابرها می‌گذرد، پس فرصت‌های نیک را غنیمت بشمارید.	حکمت 21
تأکید بر میانه‌روی در اداره امور	جاهل را نمی‌بینی مگر اینکه یا افراط می‌کند یا تفریط	حکمت 70
امید به لطف خدا، توکل	دانای فهمیده و زیرک کسی است که مردم را از آمرزش خدا مأیوس نسازد، و از مهربانی او نومیدشان نکند و از عذاب ناگهانی وی ایمنشان ندارد.	حکمت 90
قاطعیت و سازش‌ناپذیری در برپاداشتن حق	فرمان خدا را فقط کسی می‌تواند اجرا کند که سازشکار نباشد، و به روش اهل باطل عمل نکند، و پیرو فرمان طمع نگردهد.	حکمت 110
نقش اساسی مشورت در اداره امور	هیچ پشتیبان استوارتر از مشورت کردن نیست.	حکمت 113
استیثار علت اصلی تباهی و هلاکت	هر که استبداد ورزد هلاک شود.	حکمت 161
سعه صدر	وسیله و ابزار ریاست و مدیریت، گشادگی سینه است.	حکمت 176
پرهیز از سستی در امور	آنکه زمام خود را به دست سستی سپارد، حقوق را خوار دارد.	حکمت 239
اعتدال و میانه‌روی	دوست خود را دوست بدار از سر اعتدال، شاید روزی از روزها دشمنت شود و دشمنت را دشمن دار از روی میانه‌روی، شاید روزی از روزها دوستت شود.	حکمت 268
مشورت، اطاعت از مافوق	این حق توست که نظر مشورتی خود را به من بگویی و اگر نپذیرفتم از من اطاعت کنی	حکمت 321

جدول 4. شکل‌گیری مفاهیم از کدها در خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌ها

مفاهیم	کدها
میان‌روی	کلام 16، خطبه 120، خطبه 167، کلام 222، خطبه 94، خطبه 195، نامه 53، حکمت 90، حکمت 70، حکمت 268
عدالت	خطبه 87، نامه 53، حکمت 437، خطبه 32، حکمت 468، حکمت 374، حکمت 328
آینده‌نگری و عاقبت‌اندیشی	خطبه 5، نامه 62، کلام 30، کلام 92، کلام 6، خطبه 4، کلام 61، نامه 53
سعه صدر	حکمت 176، نامه 51، خطبه 193، نامه 76، نامه 27، نامه 50، نامه 53
رفق و مدارا	نامه 46
مساوات	خطبه 216، نامه 27، نامه 59
برپاداشتن حق	خطبه 216، نامه 53، خطبه 87، کلام 125، نامه 53، نامه 31، خطبه 216، خطبه 72، حکمت 110
نظم و انضباط	نامه 53، نامه 31، نامه 61
پایبندی به عهد و پیمان	نامه 41، حکمت 336، نامه 53، خطبه 108، کلام 16، خطبه 175، نامه 26، کلام 200
نفی استیثار	حکمت 160، حکمت 161، کلام 30، نامه 5، نامه 53، نامه 41، نامه 43
نفی سلطه	کلام 131، نامه 53، خطبه 182، نامه 25، خطبه 216، کلام 208، کلام 69

مقوله ها

از طریق مقایسه هر مفهوم با مفاهیم دیگر، محورهای مشترک دیگری یافت می شود که عنوان مقوله به خود می گیرد. گلاسر و استراوس [12] این شیوه مستمر مقایسه مفاهیم با یکدیگر را "شیوه تطبیقی مستمر" (constant comparative method) نامیدند. از طریق به کارگیری شیوه تطبیقی مستمر و گروه بندی مفاهیم مقوله ها به شرح زیر یافت می شود.

درايت و خردمندی: گروه‌بندی "میانه‌روی" (مفهوم 1)، "آینده‌نگری و عاقبت‌اندیشی" (مفهوم 3)، "پرهیز از شتابزدگی و سستی" (مفهوم 13)، مقوله "درايت و خردمندی" را شکل داد.

خدمت‌گزاري: گروه بندی "نفي سلطه" (مفهوم 11)، "نفي استيثار" (مفهوم 10)، مقوله "خدمت‌گزاري" را شکل داد. **اجتماع‌گرایی:** گروه‌بندی "مشورت در امور" (مفهوم 12)، "پایبندی به عهد و پیمان" (مفهوم 6)، "نظم و انضباط" (مفهوم 8)، مقوله "اجتماع‌گرایی" را شکل داد. **بخشش و دلسوزی:** گروه‌بندی "رفق و مدارا" (مفهوم 5)، "سعه صدر" (مفهوم 4)، "مقوله بخشش و دلسوزی" را شکل داد. **عدالت و انصاف:** گروه‌بندی "عدالت" (مفهوم 2)، "مساوات" (مفهوم 9)، "برپاداشتن حق" (مفهوم 7)، مقوله "عدالت و انصاف" را شکل داد.

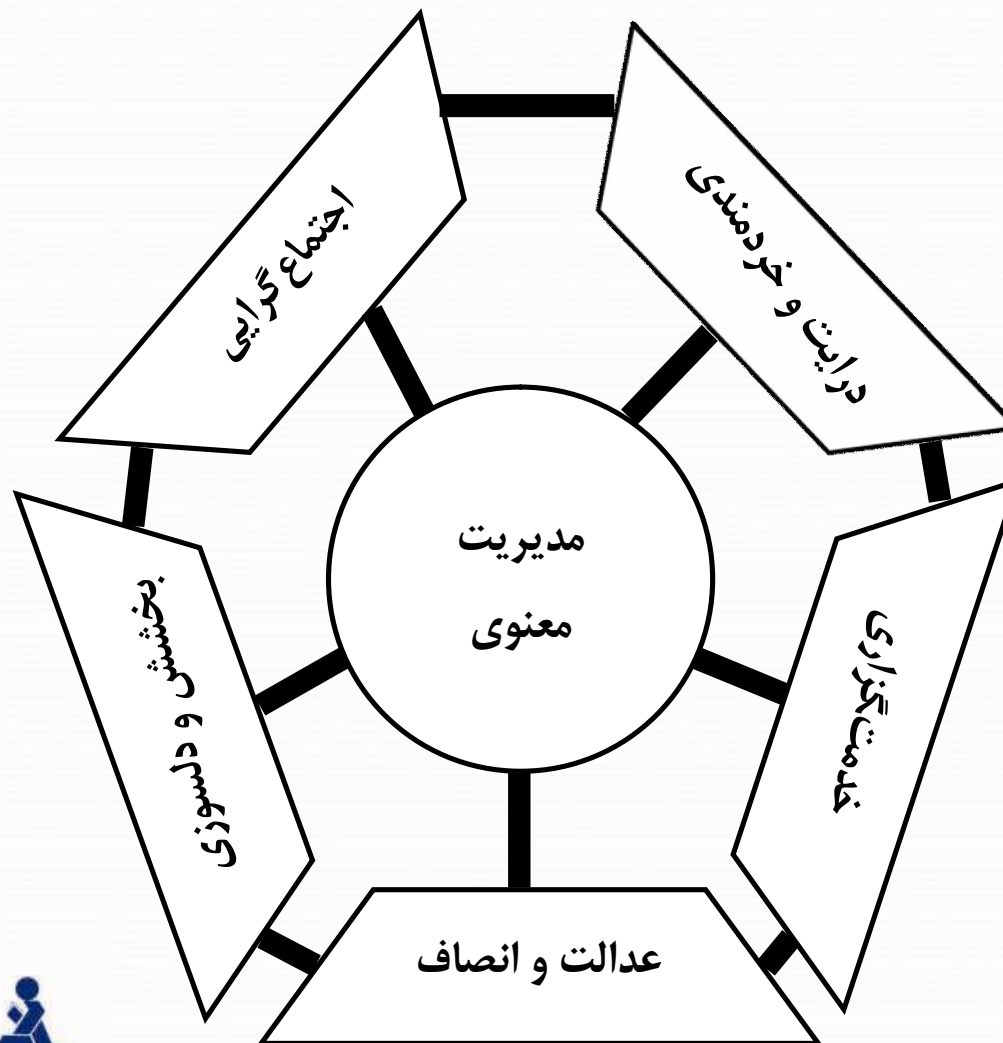

شکل گیری تئوری مدیریت معنوی از نگاه نهج البلاغه

تئوری مدیریت معنوی با پیوند دادن مقوله‌ها و بررسی پیوندهای بین مفاهیم شکل گرفت و این تئوری به شرح ذیل خلاصه می‌شود: مدیریت معنوی از نگاه نهج‌البلاغه، مجموعه‌ای است از شاخص و معیار، درایت و خردمندی، خدمت‌گزاری، اجتماع‌گرایی، عدالت و انصاف، بخشش و دلسوزی که یک مدیر با درهم آمیختن ملاک‌های فوق می‌تواند در جهت افزایش معنویت سازمانی گام بردارد.

تئوری مدیریت معنوی از نگاه نهج البلاغه

پایان